

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA CIVIL A CATALUNYA. UN NOU ESTAT DE LA QÜESTIÓ

La proposta s'adreça a alumnat de 4t d'ESO, batxillerat, formació professional i estudis universitaris.

Propostes de treball a l'aula

1. Introducció

Dimarts 7 de novembre de 2023 es va dur a terme una conferència al Museu de Manresa, en el marc de l'exposició sobre les fosses comunes, amb el títol *El cost humà de la Guerra Civil a Catalunya. Un nou estat de la qüestió* (<https://web.manresa.cat/ciutatagora/menu/15049-videos/159>)¹, conduïda per l'historiador Jordi Oliva, amb la participació de Ramon Fons i presentat per Joaquim Aloy.

La ponència sobre l'actualització de la mortalitat durant la Guerra Civil (1936-1939) es va estructurar en tres grans apartats que giren al voltant del projecte encarregat per la Direcció General de Memòria Democràtica, el *Cost humà de la Guerra Civil*². Oliva va desenvolupar, doncs, la conferència exposant l'apartat de la contextualització, el dels blocs numèrics i el dels àmbits de recerca treballats al llarg de gairebé quatre decennis: l'àmbit de les víctimes d'acció de guerra; l'àmbit de les víctimes refugiades i desplaçades de diferents territoris del país i, molt especialment, l'àmbit de la mortalitat a l'exili³. El doctor en història contemporània va destacar que “faltaria presentar els resultats de la població civil víctimes d'accidents derivats de la Guerra Civil (víctimes per bombes abandonades, atropellaments militars i altres circumstàncies)”.

Quant al primer àmbit, el de la contextualització, en primer lloc, Oliva ens recordà que “el projecte no està tancat, encara es troba en fase d'estudi i de tractament de dades, ja que és un estudi complex, per la magnitud geogràfica i nominal, per la validació de les dades, la gestió d'informació i de recursos”. Un projecte que continua amb els estudis que ja es van fer a finals dels anys setanta del segle passat, com l'estudi sobre la mortalitat en deportació als camps nazis, *Els catalans als camps nazis*, de Montserrat Roig (1977), o els estudis per exemple de Joan Villarroja (1981),

Jordi Oliva

¹Dins d'Àgora Ciutat de Manresa 2023 amb el suport de l'ajuntament de Manresa i l'Associació Memòria i història de Manresa.

²Fons Cost humà de la Guerra Civil: una base de dades d'accés públic del Banc de la memòria democràtica <https://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/banc-memoria-democratica/fons/cost-huma-de-la-guerra-civil/index.html>

³L'àmbit de l'acció de guerra i el dels refugiats es troben dins del projecte Cost humà, mentre que el de l'exili és un projecte dut a terme a títol personal entre Jordi Oliva, Martí Picas i Noemí Riudor.

Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil, o els estudis a nivell local com els de Joaquim Aloy a Manresa, la col·lecció “Història Gràfica de Manresa” (90-93), entre altres. A partir de la creació del museu Centre d’Història Contemporània de Catalunya, el 1984, “s’aborda l’estudi de les morts en acció de guerra i de la població víctima d’accidents durant el conflicte bèl·lic a Catalunya”, en paraules de l’historiador.

La nova dimensió en la recerca ha requerit una revisió comarcal per tal de recuperar les dades de les víctimes forànies que morien en territori català i forà, així com l’actualització i la gestió de dades, és a dir, ampliar l’aspecte informatiu de les dades de cada víctima (per exemple, si era militar: dades de reclusió, afiliació; mort en combat, a l’hospital, en altres circumstàncies -afusellaments, judicis per evasió-), cosa que gràcies a les noves tecnologies s’ha pogut dur a terme durant els darrers anys, malgrat “les mancances i la provisionalitat dels recursos -equip d’investigadors, recursos econòmics...”, segons el coordinador del projecte, i que ha permès aportar noves informacions rellevants a nivell quantitatiu i qualitatiu. En aquest sentit, l’accés a les fonts primàries permeten seguir avançant i constaten que “les dades de mortalitat han tendit a l’increment des dels primers estudis (anys 80) fins a l’actualitat”, en paraules d’Oliva.

En aquest context, el conferenciant afirma que per completar la recerca només es pot resoldre amb revisions comarcals que encara no s’han dut a terme, amb la recerca d’arxius forans, el bolcat de la informació i punteig de les dades introduïdes al banc de dades del Cost humà, com a exemples. Una de les dificultats metodològiques des dels inicis és arribar a determinar la condició de desaparegut que ens ha arribat per la via de la documentació de la pagadoria secundària de l’exèrcit de terra republicà dels combatents, ja que en paraules del conferenciant cal determinar-ne “si és una mort a l’exili, una mort en altres circumstàncies -no de guerra-, si va sobreviure a la guerra i va morir més tard, etcètera”.

Pel que fa als termes quantitatius, Oliva destaca que “a nivell local i comarcal són prou concloents les xifres de mortalitat en acció de guerra en relació a la seva població del 1936 a capitals comarcals i ciutats per sobre dels 10.000 habitants”. Per exemple, a les taules⁵ següents es poden veure el nombre de morts (en ‰) en acció de guerra, combat, d’algunes poblacions i en regions en relació amb la població que tenien el 1936.

Les xifres de mortalitat en acció de guerra augmenten en poblacions de més de 10.000 habitants on també augmenta la dificultat, com la ciutat de Barcelona, de contrastar les fonts escrites, fer recerca oral..., per arribar a un còmput definitiu. Tot i així, es pot concloure, tal com ha indicat Oliva, un cost aproximat que “oscil·la entre 37.882 víctimes (12,97 ‰) i 40.277 víctimes (13,79 ‰) de la població censada el 1936.

A nivell qualitatiu la recerca també ha avançat pel que fa a aspectes relatius a l’afiliació dels combatents, dades militars i coneixement de les circumstàncies de mort i desaparició (dades personals -professions, càrrecs, estat civil...-; condició civil -militar, civil [exiliat, refugiat, desplaçat],

POBLACIÓ	% morts en acció de guerra
Badalona	12,3 ‰
Granollers	12,1 ‰
Hospitalet de Llobregat	12,8 ‰
Sabadell	12,7 ‰
Terrassa	13,6 ‰
Sra. Coloma de Gramenet	11,9 ‰
Olot	14 ‰
Manresa	13,9 ‰
Igualda	15 ‰

% MORTS EN ACCIÓ DE GUERRA											
REGIÓ 1 14,3 ‰				REGIÓ 2 11,4 ‰				REGIÓ 3 10,1 ‰			
ALT EMPORDA	BASS EMPORDA	SARROTA	GRANES	SEVA	CERDANYA	ODEN	RIPOLES				
REGIÓ 4 10,3 ‰				REGIÓ 5 10,1 ‰				REGIÓ 6 10,1 ‰			
ALT CAMP	ALT PENEDÈS	Baix PENEDÈS	SARRIÀ	SARRADÓ	NES	BAGES	BERGUESA	ANSA	SOLSONES		
REGIÓ 7 10,3 ‰				REGIÓ 8 10,3 ‰				REGIÓ 9 10,3 ‰			
BASS CAMP	GURPIA DE BARCELONA	FRONTERA	RIERA D’EBRE	GARRIGUES	LA MOLELLA	SENYA	URCEL	LA SELVA			
REGIÓ 10 11,3 ‰				REGIÓ 11 11,3 ‰				REGIÓ 12 11,3 ‰			
BASS EBRE	MONTSA	TERRA ALTA		ALT URCEL	PALLARS JUSSAN	PALLARS SUPIOR	VAL D’AIGUANS				

Taules de morts en ‰ d’algunes poblacions i regions en relació a la seva població el 1936

³ Fonts consultades com els llibres del Registre civil, documentació dels jutjats, arxius comarcals, fons parroquials...
⁴ Dades extretes a partir de la conferència.

i dades sobre les circumstàncies de la mort -causes de la mort i lloc d'enterrament-) com l'accés a fonts per poder documentar-ne les víctimes. A continuació, l'historiador passa a detallar amb exhaustivitat la repercussió damunt de la població pel que fa a gènere, edat, mobilització (també amb l'estudi de les lleves). A tall d'exemple, recollim l'observació que els pics més alts de mort tant en xifres relatives com absolutes pel que fa a les edats es troben entre els 18, 19 i 20 anys, que acumulen el 21,03 % del total de les víctimes que es troben entre els 17 i el 45 anys (franja d'edat dels mobilitzats als combats) -comportament idèntic pel que fa a les víctimes de les lleves: la Lleva del Biberó té la mortalitat més alta, 7,64 % del total de les 28 lleves mobilitzades, seguides de 1938 amb el 6,83 %; 1939, 6,37 %, i 1936, 6,38 %-.

Es fa palès que l'estudi és un treball exhaustiu de recuperació amb nom i cognoms, circumstàncies, causes i dades de la mort de les víctimes (catalanes i no catalanes, d'un o de l'altre bàndol, en territori català o forà) de la Guerra Civil. Un altre aspecte del treball de recerca és la documentació cronològica del combatent català marcada en una corba que es diferencia en tres fases: 1) de juliol de 1936 - a juliol de 1937, 2) d'agost de 1937 - a febrer de 1938 i 3) de març de 1938 - a febrer de 1939; Morts al front de guerra i rereguarda acumulades per sobre del 50 % al front de Catalunya (veure la taula més avall); per sobre del 20 % al front d'Aragó; al 5 % al centre i Llevant, i un 2 % a Andalusia i Extremadura. No obstant aquestes dades, també "es fa difícil quantificar el nombre de refugiats i desplaçats de guerra, ja que no hi ha un recompte nominal sistemàtic, amb biaixos en les enquestes, entre altres dificultats", com afirma Oliva.

El darrer àmbit de l'estudi se centra en l'exili a l'estat francès amb un recull de 3.508 mostres registrades al banc de dades del Cost humà, on Catalunya passa a ser una de les regions de l'estat espanyol amb més morts exiliats (un 25,68 %). L'estudi fa un treball d'investigació de les causes de la mort i dels grups per edat de les víctimes.

La conclusió que tant apunta Oliva com Ramon Fons és la de lluitar contra la pèrdua de la memòria històrica. En aquest sentit, Fons constata les dificultats metodològiques com la pèrdua de la memòria oral, l'accés als arxius, les incerteses de les dades, etcètera.

Antecedents

Continuar la investigació iniciada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya de documentar, és a dir, posar nom a les víctimes mortals (com a conseqüència directa o indirecta) de la Guerra Civil, per reivindicar la memòria de tots aquells combatents (en un i altre bàndol) morts durant la guerra.

ORDRE CRONOLÒGIC DE PARTICIPACIÓ DEL COMBATENT CATALÀ AL FRONT	
FRONT	%VÍCTIMES TOTALS
Mallorca	0,48%
Aragó	24,99%
Centre	5,10%
Nord	0,47%
Sud	1,83%
Llevant	4,05%
Catalunya	55,83%
7, 25% combatents en rereguarda no associats a un front en concret	

Taula de les víctimes totals als fronts

2. Metes, objectius i activitats

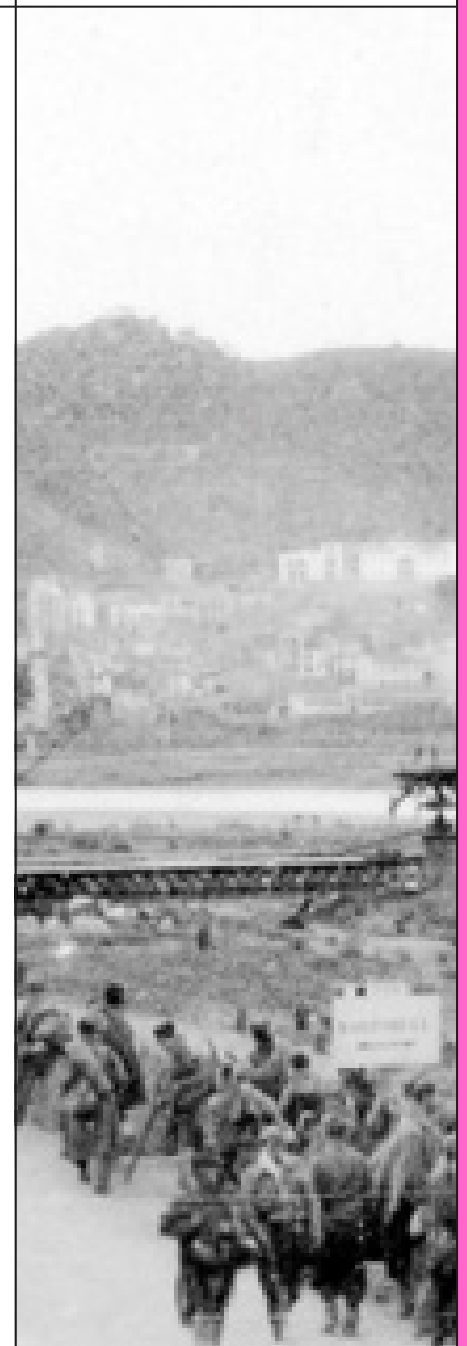
Metes:

1. Contribuir a recuperar el passat col·lectiu; continuar les vies d'estudi de la memòria històrica
2. Despertar l'interès per fer recerca dels fets històrics tant a nivell local com a nivell de país
3. Reflexionar sobre la necessitat de fer recerca i d'analitzar les fonts per reconstruir el passat
4. Generar propostes de recerca sobre memòria històrica
5. Implicar tota la comunitat (educativa) en la reflexió del llegat històric

Objectius i activitats⁴:

1. Contextualitzar la línia de recerca de la ponència (meta 1 i 2)

- Fer una recerca bibliogràfica per situar el context general de la Guerra Civil espanyola: causes i conseqüències.
- Fer una recerca bibliogràfica per situar el context de la Guerra Civil a Manresa.
- Reflexionar sobre la necessitat i la finalitat de posar nom i cognoms als morts al front (recerca nominal).
 - Què suposa una recerca sobre fets de fa gairebé 100 anys?
 - Què suposa fer una recerca nominal?
- Aproximar la recerca que s'ha fet als joves: amb quins obstacles creuen que s'han trobat els historiadors d'aquesta recerca?
 - Pensar, analitzar i documentar la justificació de les dificultats exposades en la conferència.
- Organitzar un cicle de trobades / xerrades / intercanvis entre els joves sobre què en saben de la Guerra Civil tant a nivell nacional com local:
 - Tenen a l'abast alguna font primària?
 - Creuen que és un tema per debatre entre la joventut? per què?
 - Coneixen ells o el seu entorn la base de dades nominal de les víctimes (Cost humà de la Guerra Civil)?

2. Treballar amb fonts documentals locals per extreure informació relacionada amb la Guerra Civil (meta 1, 2 i 3)

- Treballar amb fonts documentals:
 - Quins tipus de fonts es poden consultar per reconstruir fets del passat.
 - Com s'han d'analitzar els diferents tipus de fonts?
 - Plantejar petits projectes per treballar com accedir a les fonts en treballs relacionats amb la Guerra Civil.
 - Plantejar-se com es comença i des d'on la recerca de fonts.
 - Visitar i recollir informació dels arxius i museus de la ciutat de Manresa
 - Recopilar la divulgació que es fa a través de memòria.cat.
 - Generar espais de coneixement i reflexió a partir dels temes, informacions, exposicions, etc., que es detallen a la pàgina de l'Associació de Memòria i Història de Manresa.

Font 1

3. La literatura i l'art com a testimonis i eines de reflexió (meta 1, 2, 3, 4 i 5)

- A través d'un Google Sites elaborar una base de dades de pel·lícules que tractin la Guerra Civil i que puguin connectar amb pel·lícules d'altres nacionalitats sobre les altres guerres.
- Organitzar un espai (secció) mensual a la ràdio / canal de Youtube / etc. de difusió i reflexió des de la mirada dels joves sobre temes d'història (punt de vista global i local).
- Liderar un cinefòrum al centre educatiu on es pugui fer col·loquis sobre els temes tractats.
- Joaquim Amat-Piniella: revisió de l'obra a partir d'una mirada diferent.
 - Realitzar entrevistes a experts com Joaquim Aloy, professors d'història, literatura... sobre la figura de l'intel·lectual manresà.
- El Diari d'Anna Frank, K.L. Reich i Els catalans al camps nazis: anàlisi del context i punts en comú de tres obres ben diferents.
- Elaborar en un Sites de Google, Padlet o en una infografia (Canva, Genially, Prezi...) on hi hagi el recull de les anàlisis, reflexions i conclusions de la importància del testimoniatge a través de l'art les reflexions sobre l'accés a diferents fonts, així com la utilitat de recuperar, datar i posar nom a totes les víctimes de la Guerra Civil.

4. Propostes per ampliar futurs treballs de recerca (meta 4)

- Analitzar a fons què és un treball de recerca i, concretament, una recerca sobre fets històrics.
 - Plantejar un tema relacionat amb la Guerra Civil a nivell local.
 - Fer un pla de treball amb hipòtesis, objectius i línies que cal estudiar / treballar.
 - Recopilar informació. Accedir a les fonts.
 - Redactar el treball de recerca: parts i estructura.
- Estudiar / ampliar / col·laborar amb la base del Cost humà.
 - Col·laborar amb els historiadors per ampliar el fons de documentació.
- Recrear a través de la simulació (ludificació) alguns escenaris de la localitat de Manresa durant la Guerra Civil.
- Recrear / simular escenaris dels camins que van fer els refugiats de Manresa cap a l'exili.
 - Documentar-se a través de fonts registrades.
 - Elaborar un pla de treball per escrit i un producte visual final a través de programes de creació i edició d'imatges del trajecte que van fer els exiliats, refugiats... a través de fotografies reals.

5. Compartir experiències intergeneracionals i interculturals sobre els dols migratoris causat per les guerres (meta 5)

- Crear punts de trobada, de comunicació, entre joves que estan vivint l'exili i familiars que han rebut el traspàs de les experiències dels seus pares o avis durant la Guerra Civil.
- Buscar informació sobre el dol migratori.
 - Què és? què implica? actualment a Manresa hi ha joves refugiats?
 - Entrevistar joves refugiats i recollir-ne el seu testimoni.
 - Fer un estudi comparatiu sobre les experiències viscudes durant la Guerra Civil (a través d'una recerca i consulta de fonts) i els joves refugiats, exiliats... a la ciutat de Manresa.
 - Explicar el nostre passat des d'una visió nacional i local.